

Politický realismus a ideál nové politiky ve střední Evropě*

Vratislav Doubek

POLITICAL REALISM AND THE IDEAL OF A NEW POLITICS IN CENTRAL EUROPE

This study examines the attempts made to apply “political realism” to the ideological discussion that accompanied party politics in the latter half of the 19th century. A comparison is made within Central Europe between the examples of the Polish, Czech, Hungarian and Austro-German intellectual elites.

KEYWORDS:

Political realism; Central Europe; history of ideas

Studium mezinárodní politiky a v jeho rámci jedna z klíčových debat o realismu v mezinárodních vztazích se rozvinuly v samostatné téma a ucelenou aplikaci jednoho z možných přístupů v rámci tohoto oboru. Abych odkázal k současným analýzám klasika studia mezinárodních vztahů Hanse Morgenthaua, kombinuje osvícenský **liberalismus** dvě podoby moderního praktického rozvažování: instrumentální a morální racionalitu. Z toho Pavel Barša na základě studia Morgenthaua vyvozuje jednoznačnou podmínku pro vztah rovnováhy, a to uplatnění uspokojivého východiska pro nastavení reálně dosažitelných politických cílů: „Aby bylo dosaženo souladu mezi výchozími pozicemi individuálního zájmu a obecné spravedlnosti, musí se jednání jednotlivce i fungování politického systému postavit na racionální základ. Lidé si musejí uvědomit svůj skutečný, racionální zájem.“¹

Středoevropské politické myšlení 19. století neznalo ryzí liberalismus, vycházelo z důsledně uplatňované **nacionálně-liberální** kompozice. Právě v takovém vztahu lze prý toto východisko uplatnit, neboť: „konflikty uvnitř národního státu a jeho střední třídy jsou skutečně z větší části řešitelné obchodním vyjednáváním či právní procedurou“.² Pomiňme, že tuto platnost Morgenthau vztahuje k mezinárodně politickým vazbám, a pokusme se vysledovat její relevanci s ohledem na vnitřní politiku ve středoevropském srovnání, a to v podobě národně definované stranické politiky té doby, nikoli tedy politiky státní, národních států. Pokusme se nahlédnout, jak ona druhá, nacionální komponenta byla v souladu s možnostmi hledání racionálního základu v úvahách o realismu ve stranické politice.

Pro výchozí úvahu je třeba si uvědomit skutečnost, že budeme sledovat období, pro něž rozhodování mezi aplikací idealistických, respektive realistických politic-

* Text byl zpracován v rámci projektu GAČR č. P410/12/1136.

1 Pavel BARŠA, *Realismus jako praktické vědění*, in: Pavel Barša — Ondřej Císař, *Anarchie a řád ve světové politice: Kapitoly z teorie mezinárodních vztahů*, Praha 2008, s. 29–62, zde s. 32.

2 P. BARŠA, *Realismus*, s. 33.

kých principů bylo konfrontováno s proměnlivostí a nestabilitou politického systému jako takového. Úvahy o stanovení realistických cílů komplikuje ve druhé polovině 19. století nehotovost modelu fungování nově se tvořících stranických struktur a nedostatečně rozvinuté politické povědomí ve společnosti. Jinými slovy samotný realismus musíme nahlížet nejen z pohledu stanovení cílů, ale rovněž v druhé, neméně podstatné rovině: jako proces, proces „zreálnění“ politiky jako takové. Politické strany se v této etapě proměňují do tvaru a podoby, kterou známe z pozdějších let. Původní volná předvolební uskupení aktivistů se proměňují do podoby vnitřně strukturovaných a organizovaných formací s širším rozvětvením regionálních buněk. Dochází postupně k proměně okruhů sympatizantů jednotlivých stran ve stále pevněji organizovanou členskou základnu; s lepším využitím tiskových médií a zejména s jejich větším zapojením do těsnějších vazeb stranické práce se daří posílit propagační aktivity, oslovovat širší kruhy a zároveň tak vtahovat dosud nezaujaté části společnosti do politické diskuse. I vzhledem k proměně charakteru politické práce a přechodu od honoračních k masovým politickým stranám dochází k transformaci a restrukturalizaci stranického systému a dotvoření stranické škály. Do proměny stranické politiky pronikají moderní trendy, politika je ve svém vývoji poměřována vědeckými přístupy. Práce jednotlivých stranických orgánů se profesionalizuje. Tyto procesy tak můžeme sledovat napříč politickými reprezentacemi ve středoevropském areálu, pochopitelně s různou časovou sousledností, odpovídající různým podmínkám vývoje.

Zároveň je ovšem třeba zdůraznit, že absence těchto transformačních principů sama o sobě nemusela znamenat příznak utlumené politizace. Jestliže v rakousko-německých a českých zemích můžeme sledovat jakýsi vzorový model vývoje stranického spektra, potom pro polské země všech tří záborů to v této míře neplatilo, ať již pro samo roztržení polské společnosti a obtížné hledání stranických programových spojnic ve třech rozdílných mocensko-politických modelech, ať již pro restriktivní politiku, jakou vyvíjela zejména ruská a pruská správa vůči pokusům o autonomní politický vývoj v těchto oblastech. To však nemělo ani v nejmenším za následek slabou, utlumenou či zastavenou politickou diskusi. Polská společnost je ve středoevropském areálu naopak vnímána jako politicky velice časně vyzrálá a uvědomělá. Byl to již osvícenský diskurz, který se v polských oblastech rozvinul velmi hluboce a do budoucna ovlivnil i časnou politizaci širších vrstev společnosti.³ Oproti tomu uheršská a slovenská společnost zaostávala jak v dotváření stranických reprezentací, tak v hloubce a dosahu politického uvědomění společnosti. Logicky tak sledované procesy budou mít v maďarském srovnání podstatně jinou podobu.

V tomto kontextu, a jak dále uvidíme, i v jistém protitlaku k této organizační transformaci stranické politiky docházelo v druhé polovině 19. století k proměnám ideologickým. Původní ideové koncepce se postupem času vyžily a bylo třeba je modernizovat. Tlak na změnu politického myšlení a jeho přizpůsobení reálnému vidění, které by umožňovalo plnění realistických politických cílů, vyvolal zpochybnění původních idealistických koncepcí, jež byly rozpracovány na nacionálně-liberálním zá-

3 Srov. Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 73–74; podrobně Andrzej WALICKI, *Idea narodu w polskiej myśli oświeceniowej*, Warszawa 2000.

kladu. Obě jeho komponenty byly ve středoevropském prostoru formulovány v době romantismu, a přestože zejména liberální teze dokázaly svého času unést nároky reálné politiky, i ony se postupně ukázaly jako vyčerpané. Ve své původní podobě byly uspokojeny, či alespoň do té míry, že ztrácely motivační potenciál pro další politické soupeření. Jako příklad můžeme vnímat úspěšný boj o prosazení ústavnosti a základního souboru občanských práv a svobod, které byly v budoucnosti stále upřesňovány, ale nemohly být již předmětem politického tlaku.

U nacionální komponenty politických programů byla situace jiná. Romantismus v cílech i prostředcích národního boje měl z mnoha důvodů výrazně trvalejší charakter. Z něj a jeho revolučních nálad a přesvědčení se jako první zdánlivě vymanila právě polská diskuse. Politický exil byl nadšený jejím někdejšímu revolučním patosem, Josef Václav Frič se nechal fotografovat v parádní polské revoluční uniformě a nadšeně deklamoval evropské poselství jiného exilového politika, Rusa Alexandra Gercena: „Ano, bratři Poláci, ať zhynete ve vašich neproniknutelných mickiewiczovských lesích, nebo ať se vrátíte svobodní do svobodné Varšavy, svět vám nemůže upřít obdiv. Ať začínáte novou éru nezávislosti a rozvoje nebo svou smrtí ukončujete odvěký, bezpříkladný boj — jste velcí!“⁴

Ale domácí polská diskuse se již dobrala ke střetu s vlastní hrdostí, přehodnocovala neplodný postup razantního odporu a začala hledat nové řešení polské otázky úměrné své reálné síle a potřebě. Tzv. polský pozitivismus vycházel právě z takových představ, příznačně jeho hlavními představiteli a hlasateli nebyli politici, ale čelní představitelé kulturního světa. Odmítali politiku spolupráce se záborovou mocí, jak ji symbolizovali konzervativní aristokraté Aleksander Wielopolski v Rusku či Agenor Romuald Gołuchowski v Rakousku, ale rovněž strategii důsledného revolučního odporu hlásanou zahraničním exilem. Naopak v neúspěchu protiruského lednového povstání 1863 spatřují konec aktivního vlivu zahraniční exilové politiky jako takové.⁵ Odpoutávali se od tehdejších politických reprezentací a snažili se nastavit novou strategii. Diskuse o dalším směřování polské společnosti nabírala jiný směr. V roce 1865 uveřejnil konzervativní publicista a právník Paweł Popieł ve formě otevřených dopisů politické úvahy, v nichž formuloval své představy o nové polské strategii: „My nemáme vystupovat se zvláštními požadavky, ani se stavět na obranu konstituce, která nám nepřinesla nic dobrého, ale využívat všechny instituce a svobody, které nám rakouská vláda musí dát. Zkusme jiné cesty, [...] dejme vale velké politice, která není záležitostí naší země [...]. Jsme na křižovatce, buď v marném boji pozbudeme zbytku svých životních sil, anebo cestou práva získáme podmínky existence.“⁶ Tyto podmínky konkretizoval v potřebě upevnění vzdělávací soustavy a nastavení základních principů sociální politiky. Konzervativní publicista a politik, varující před nástupem propagátorů socialismu a komunismu, se zasazoval o prosazení aspektů sociální politiky!

4 ISKANDER [Alexander Ivanovič GERCEN], *Resurrexit!*, Kolokol, No 155, 1. února 1863, s. 1.

5 Srov. později vydané úvahy člena skupiny Stanczyků S. Koźmiana, Stanisław KOŹMIAN, *Rzecz o roku 1863 I–III*, Kraków 1894–1895.

6 Citováno podle výboru Paweł POPIEL, *List do Księcia Jerzego Lubomirskiego*, in: Jacek Kloczkowski (ed.), *Realizm polityczny: Przypadek polski: Wybór tekstów*, Kraków 2008, s. 67–77, zde s. 73.

Rovněž nově se formující kruh krakovských mladokonzervativců, tzv. Stancyků, se ve svém politickém pamfletu *Teka Stancyka* dostával na stejné argumentační pozice s kruhy liberálně sociálními. Krakovští historici Stanislaw Tarnowski či Józef Szujski odmítali romantizující revolučnost právě tak jako liberální publicista, kritik a historik umění Julian Klaczko. Spojovalo je úsilí o nalezení *modu vivendi* umožňujícího polské společnosti *progres*, soustředěný více na ekonomický a sociální růst nežli na boj za nezávislost. Soustředění se na úkoly každodenního života mělo nahradit bojovnost neplodného politického radikalismu. Na nové úkoly polského zájmu zareagovala jak žurnalistika, tak také literatura. Někdejší heroičnost romantického mesianismu Adama Mickiewicze⁷ byla nyní nahrazována střízlivými odkazy, všedními typy v realistických dílech Bolesława Pruse či strůjce varšavského pozitivismu, publicisty Aleksandra Świątochowského. Právě jeho manifesty *My i wy* (1871) a *Praca u podstaw* (1873) prezentovaly hlavní programové teze pozitivistického hnutí — volaly po „chození mezi lid“, přiblížení se prostému „chlopu“, poznání jeho strážní, to vše s jediným cílem: pochopit, pomoci a aktivizovat pasivní části společnosti v zájmu jejího rozvoje. Tyto snahy můžeme dokonce vnímat jako jakousi alternativu stranického boje o masovou politiku a aktivizaci mas, jak ji vidíme v českém a rakousko-německém prostředí. Świątochowski se ale neobracel na politiky, nýbrž na učitele, lékaře a právníky, volal do boje intelektuály, aby se podjali „organické práce“, aby odhalili a přivedli k společnému zájmu zdroje nedoceněné síly národního společenství — sociálně slabé skupiny. Polský pozitivismus se soustředil na mobilizaci národního společenství, když zároveň přehodnocoval jeho základní cíle.

Role intelektuála v politice je podstatným jevem oné proměny myšlenkových standardů politiky ve druhé polovině 19. století. Když bude později zakladatel a strůjce programu národních demokratů Roman Dmowski formulovat svoji kritiku éry pozitivismu, bude to právě kritika krakovského a varšavského intelektualismu a rovněž jeho, prý typicky polské, pasivity.⁸ Politické či stranicko-politické elity, které potřebovaly ke svému růstu ideologicky definované opory, kritizovaly nezávislé myslitele éry pozitivismu, mimo jiné za to, že odložili téma boje za obnovu polské státnosti, téma, které bylo propagandisticky velice silné, byť z pohledu reálných cílů se mohlo zdát dobově nedosažitelné — a ve své argumentaci zvítězily. Intelektuální nezávislé skupiny nemohly konkurovat nově se formujícímu stranictví, mohly je jen dočasně suplovat.

V prostředí, v němž se tyto stranické struktury rozvíjely kontinuálně, bylo zpochybňování původních koncepcí liberálně-nacionálního charakteru pochopitelně ještě obtížnější, přežívaly zřetelně trvaleji, byly mnohem více zakořeněny, měly své setrvalé obhájce — to můžeme sledovat jak v české, tak rakousko-německé politice. Sklonek století byl dobou již zmiňovaného nástupu masové, tzv. *völkisch* politiky, jejíž projevy vyvolávaly na straně německé společnosti sílící obavy ze ztráty národní supremace, jak je formulovala její reprezentace v Lineckém (1882), resp. Svatodušním

7 Vedle Mickiewiczových známých beletristických děl srov. jeho esejistickou úvahu psanou v Paříži v roce 1832, Adam MICKIEWICZ, *Księgi Narodu Polskiego i Pielgrzymstwa Polskiego*, Paryž 1832.

8 Roman DMOWSKI, *Mysli nowoczesnego Polaka*, první vydání 1904, Warszawa 1989, s. 31n., 49n.

(1899) programu. Navzdory své vnitřní progresivní reformě se tak německé stranic-tví dostávalo do deprese, která otvírala prostor právě oněm širším, vně politiky sto-jícím kruhům intelektuálů a jejich alternativním návrhům. Když byla v roce 1894 za-ložena nová vídeňská revue *Die Zeit*, profilovaná jako pokrokový časopis pro politický, hospodářský a kulturní život, byl to akt právě takového průlomového charakteru. Politicky nezávislá intelektuální skupina se rozhodla svým působením a kritikou proměnit rakouskou politiku. V jejím čele stál evropsky proslulý literát Hermann Bahr, ale duší celého projektu byli národohospodář, profesor statistiky Isidor Singer a především vzdělaný právník a publicista Heinrich Kanner. Právě on vytvářel poli-tickou programovou koncepci listu. Ta stála na představě redefinování pojmu národa a národního zájmu a na snaze po vyvolání spolupráce všech progresivních sil v zájmu jakéhosi nově pochopeného národnostně tolerantního rakouského občanství. Tyto obecné teze se pokoušela podchytit i politicky. Příznačné nicméně je, že kritika stáva-jících politických stran a rakouského politického modelu vlastně nenacházela uspo-kojivé alternativy. Budeme-li soustředěně číst výhrady tehdejší německé intelektu-ální realistické opozice, pak zjistíme, že směřovaly proti liberálům i konzervativcům, proti politickým programům budovaným na nacionálních stejně jako náboženských motivech a zájmech.⁹ Sami stoupenci moderny, nadšení pro vstřícnost, všelidský po-spolný zájem založený na vzájemném poznání a sebeúctě, brojili proti politickým základům budoucího vývoje, protože byly formulovány v duchu různorodých zájmů stran národních, sociálních nebo stavovských. Kanner ve skutečnosti volá po „před-politických“ formách politiky, volá po překonání stranických rozporů, tedy samotné podstaty stranic-tví. On a další kritici politické nehybnosti se konec konců odvolávají k zásahu shůry povolaneho řádu, *deus ex machina*, který potlačí, a tak překoná dobu ideových a národnostních rozporů.¹⁰ Národnostně komplikovaný a znesvářený střed Evropy se bude muset ještě protřpět k poznání, jak ošidné a labilní je vítězství národ-ního zájmu a jaká rizika přináší.

K obdobným konfliktům moderní realistické vize s tradičním stranic-tvím jakožto nositelem přežívajících ideologických kódů dochází i v české politice. Stejně jako v případě polských pozitivistů se v ní setkáváme s výzvami ke každodenní praktické práci pro národ nebo jako v případě německé skupiny politické moderny nacházíme jisté oslnění vírou v novou politiku nové generace. Ale právě na české situaci můžeme zaznamenat a popsat ještě jeden rys vnitřní rozpornosti realismu v jeho střetu s na-cionalismem. Realismus se v žádné ze svých podob nesnažil zřít národního zájmu, snažil se jej nově zakomponovat do svých představ o reformě politické práce. Pro-blém však spočíval v tom, že toto zadání ve své podstatě nedokázal politicky uspo-kojivě řešit. Ve své době jako provokující, otevírající zdánlivě naléhavé otázky národní

9 Srov. mj. CAPH [Hermann BAHR], *Der Abonnent*, *Die Zeit* 1, 1894, č. 1, s. 6-7; Heinrich KANNER, *Eine parlamentarische Regierung*, *Die Zeit* 1, 1894, č. 9, s. 129; souhrnně Vratislav DOUBEK, *Heinrich Kanner, Die Zeit a hledání identity na konci 19. století*, in: Pavol Barát — Danuša Moravčíková — Peter Porubčan (edd.), *Problémy formovania európskeho občianstva*, Nitra 2009, s. 127-135.

10 Srov. tento a další texty H. Kanneru v týdeníku *Die Zeit* — K. [Kanner Heinrich], *Prügel-Pädagogik*, *Die Zeit*, 3 (27), 6. dubna 1895, s. 1.

existence působily úvahy Huberta Gordona Schauera, mladého národohospodáře a publicisty, otištěné v prosinci 1886 na stránkách nově založeného pražského listu *Čas* pod titulkem *Naše dvě otázky*. Zmíněný text je v mnohém klíčový pro pochopení české pozice nikoli ve své inspirativnosti, ale jisté zvětšlosti. Ve skutečnosti neotevíral nové otázky, a tím méně mohl nabízet nová řešení. Spojuje český národ onen vzývaný jednotící „duch a cíl“, má své „vědomí mravního povolání“, přináší „vlastní novou kulturu, zcela nový zdroj tepla a světla“¹¹ a postačují mu k jeho uplatnění jeho vlastní síly a prostředky, zaujímají Češi jedinečný „typus, který v pantheonu člověčenstva zaujímá místo pevné, platné a samobytné“?¹² Dovolávání se historického mravního povolání jen znovu křísilo osvícenské herderovské vize, hledající kritérium oprávněnosti národní existence v původnosti a nezastupitelnosti jeho charakteru. Co však bylo na schauerovských výzvách pozoruhodné, je to, že skutečně působily dráždivě, že české politické myšlení na tuto „provokující“ výzvu znovu reagovalo. Masarykovo řešení české otázky o dalších téměř deset let později (1895) nebylo ničím jiným nežli právě snahou odpovědět na otázky Schauerovy. Rovněž Masaryk se ve svých klíčových pracích vracel k nástrojům romantické éry, aby jimi dosáhl realistických cílů. Ale bylo to v té době možné? České politické myšlení sklonku 19. století se znovu a znovu vracelo ke starým tématům a křísilo překonaná paradigmatata. Oživené diskuse o řešení státoprávní problematiky či hledání mravního základu existence národa svědčí o myšlenkovém zacyklení, které při standardním politickém a sociálním vývoji nemohlo najít úspěšné řešení na poli praktické politiky.

Připomeňme si Morgenthaua a jeho definici předpokladu prosazení se realismu v politice: nastolení principů reálné politiky v době nástupu masového politického stranictví vyžadovalo soulad mezi jednáním jednotlivce a fungováním politického systému na racionálním základě, kdy si lidé uvědomují svůj skutečný, politicky proveditelný zájem. Musíme se proto ptát, jaké měla vlastně možnosti tato opožděná diskuse o rozvoji politického nacionalismu. Bylo realistické ono přesvědčení o správně (moderně) definovaném národním charakteru, jak jej nacházíme u Masarykova kruhu, byla realistická ona snaha o znovuoživení moderního pojetí rakouského občanství a vlastenectví, jak jej prosazovali vídeňští zeitisté?

Snad neabsurdnější podobu řešení nabízela kombinace nacionálních programů a praktické stranické a vládní politiky v Uhrách. Až do počátku devadesátých let vedla uherskou vnitřní politiku Liberální strana, kterou kdysi zakládal Ferenc Deák, se svojí politikou zdrženlivého kompromisu a heslem nevyvolávání *vlků z lesů*. Přesto již i ona prosazovala v uherské politice kurz bezohledné maďarizace, který na přelomu století ještě posiloval. V roce 1896 demonstrovaly tento trend pompézní oslavy milénia příchodu Maďarů do Panonské roviny. Samotná uherská dobová statistika udávala — nepochybně nadsazená — čísla, podle nichž se v této kampani podařilo pomadařstit dva miliony lidí (700 tisíc Židů, 600 tisíc Němců, 200 tisíc Slováků a 100 tisíc Chorvatů).¹³ Můžeme tedy nacionální ideologii v kombinaci s pragmatickou

11 Hubert Gordon SCHAUER, *Naše dvě otázky*, *Čas*: List věnovaný veřejným otázkám 1, č. 1, 20. prosince 1886, s. 1–4, zde s. 2.

12 H. G. SCHAUER, *Naše dvě otázky*, s. 3.

13 J. KŘEN, *Dvě století*, s. 264.

státní politikou v tomto případě hodnotit jako úspěšnou, jako reálně zvládnutý roub ideového nacionalismu a naplněného politického cíle? Rozhodně ne. Problém maďarského politického myšlení spočíval v jeho výrazně opožděném vývoji, nikoli však politického myšlení jako takového (v osobnostech Istvána Széchenyi či Jószeфа Eötvöse měli rovněž Maďaři srovnatelné reprezentanty progresivních politických myslitelů), ale v nedostatečnosti pochopení jeho maďarského základu. Politické diskuse vedené v okruhu tamních, převážně šlechtických elit měly zcela jiný charakter ve svém nacionálním přístupu. České a německé prostředí měšťanských intelektuálů velice brzy formulovalo nacionalismus na jazykově-etnickém základu, v polském případě měla tato diskuse a její zaostření mezi etnicky polským a státně pojímaným polsko-litevským nacionalismem od dob Stanisłava Staszice a Huga Kołłątaja již méně zřetelné kontury, ale v Uhrách se prakticky vůbec nerozvinula. A rozpoutal ji právě až pokus o politickou aplikaci maďarského nacionalismu, který vystavil nejen nemaďarské národnosti úvahám o jejich sebezachování, ale rovněž otevřel tento problém jako neřešený před maďarskou společností a její reprezentací. Maďarský příklad je ukázkou ve skutečnosti neupřesněného nacionalismu, maďarský politický program nebyl schopný formulovat své vlastní ambice, protože je nepotřeboval, spoléhal na jakýsi vyšší státněpolitický koncept uherského zájmu. A naopak, uherský program byl sice praktikován v maďarizačním zájmu, ale přitom přehlížel, že sám o sobě neumožňoval ani pochopení ani hlubší řešení otázek etnicky a jazykově maďarské identity. Maďarský spisovatel a básník Mihály Babits v později vydaném kolektivní práci *Mi a Magyar* (Kdo je Maďar?) napsal: „Žili jsme v této vlasti tisíc let, a nikdy nás nenapadlo metodicky prozkoumat, co jsme, jaký má naše ‚maďarství‘ smysl, jaký význam a jaké místo ve světě [...]. Nejkonkrétnější daností byla naše šlechta (ostatně polyetnická), jež se směšovala s národem a považovala se za stát.“¹⁴

Nabízejí se nám ke srovnání čtyři modely, na nichž se ukazuje, jak proces proměny idealistické v realistickou politiku proběhl ve středoevropském areálu do jisté míry na úrovni organizačních forem, ale ustrnul v prosazování obsahu realistické politiky. Proč tomu tak bylo, na to můžeme v zásadě odpovědět dvěma způsoby.

V průběhu 19. století položily nově se uplatňující středostavovské měšťanské elity sledovaného areálu základ stranickým formacím, vyrostlým na ideové kompozici nacionálně-liberálních programů. Tak zvané všenárodní stranictví se hluboce šlo se svojí představou politiky jako prostoru pro uplatnění národních zájmů. Pokročilá diskuse sice nepřinášela nové motivy, její nositelé nenacházeli dost odvahy přiznat krajní ambice a vyrovnat se s neřešenými otázkami. Téma národního boje tak bylo dále udržováno jako nosné i v době, kdy ve skutečnosti vyčerpalo svůj politický potenciál. Jako neúspěšný se ukázal pokus o utlumení tohoto přístupu, ať už tomu bylo v případě snahy rakousko-německé politické moderny o redefinování pojmu národ. Vytvoření ideálu nadnárodní rakouské identity se zde ukázalo jako zcela nevčasná a nerealistická. Neúspěšný byl i v případě Polska, za přispění širší diskuse pod tlakem neúspěšných revolučních pokusů a slábnoucího vlivu exilové politiky. Konečný cíl národního zájmu, tedy znovuobnovení samostatného státu, byl dočasně odložen, utlumen ve prospěch praktických úkolů a cílů ekonomického a sociálního charakteru.

14 François FEJTŐ, *Rekviem za mrtvou říši: O zkáze Rakouska-Uherska*, Praha 1998, s. 79.

Po nástupu nově se formujících stranických skupin liberálně národního a sociálně národního směru byl však tento pokus pošlapán a vykřičen jako protipolský a ne-realistický. Ale obdobně neúspěšný byl pokus českého realismu. V případě českého a maďarského pokusu o nastavení nových mantinelů praktické politiky realistických cílů vstupuje do úvah ještě jeden motiv — nepřiznání si neúplnosti nacionální diskuse. Bylo tomu jak u maďarské společnosti, která si dlouho odmítala připustit rozpor mezi maďarskou národní a uherskou státní identitou, bylo tomu tak ale také v případě české diskuse. Přes její dlouhodobost a hloubku se český politický nacionalismus prozatím vždy zastavil před kruciólní otázkou svého zájmu. Česká diskuse byla odsouzena k opakování tradičních argumentů modifikovaných do nových kontextů, neboť si nechtěla přiznat, že jejich řešení není možné bez upřímného otevření a vy- pořádaní se s otázkou, již se politický nacionalismus nemohl vyhnout — vytvoření národního státu. Ale tento cíl si české politické myšlení před válkou nestanovilo a ani jej neřešilo.¹⁵

Ale je zde ještě druhé možné vidění a interpretace neúspěchu stanovení realistic- kých paradigmat ve vnitřní politice střeoevropských národů před první světovou válkou. Tato odpověď reaguje na otázku, kdo vznášel tyto náměty a inspirace, kdo byl jejich nositelem v politickém myšlení polském, českém, maďarském či německém? Byli to totiž intelektuálové, a to nikoli obecně vzdělanci a duchovní elity jako takové, ale právě ty jejich části, které vědomě vyrůstaly mimo a mnohdy i v přímé opozici k silicím stranickým strukturám a formacím, a přesto se snažily o uplatnění svého vlivu na politiku. Nezávislí intelektuálové se uplatňují v politice moderního pojetí a éry v zásadě pouze v jediném modelu, kdy jsou politiky — rozumějme tradičními strukturami politické moci a hierarchie — připuštěni, kdy jsou jimi strpěni. Je tomu tak ve fázích, kdy je politika pod vnějším tlakem nezbytné změny a hledá *bílé koně*, kteří by na sebe vzali roli očisty a převezli ji přes rozbouřené vody sociálního ne- klidu, aby byli opět ze svých pozic vytlačeni „povolanými“ politickými reprezentanty standardního, stále zřetelněji kariérního stranického vzestupu. Nezávislé intelektu- álské skupiny si v moderní politice svůj prostor nevydobývají, je jim přenecháván.¹⁶ Ke sklonku 19. století můžeme sledovat pokus nespokojené a *zneuznané* intelektuální elity — dříve prakticky výhradní nositelky politicko-ideových inspirací, politického myšlení jako takového — znovu se uplatnit v politice, v té politice, která se mezi- tím stává stále zřetelněji kolbištěm stranických elit. Nikoli náhodou zřejmě všichni zde zmiňovaní a citovaní hlasatelé principů nového realismu byli představiteli inte- lektuálních a uměleckých nezávislých kruhů, kteří dospívali ke svým názorům na politiku mimo stranické struktury a mnohdy mimo praktickou politiku jako tako- vou. Neúspěch politického realismu sklonku 19. století tak můžeme rovněž hodnotit jako neúspěšný pokus o nabourání postupně opevňujících se pozic stranické politiky a znovuzískání politické autority nezávislých intelektuálů.

15 S výjimkou dobově excentrické brožury A. Kotíka z roku 1866, která však podobný impuls k diskusi neznamenala, Antonín KOTÍK, *Pláč Koruny české*, Berlín 1866.

16 Ke krizi politické role intelektuálů srovnej Fritz K. RINGER, *Die Gelehrten: Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890–1933*, Stuttgart 1983; John CAREY, *The Intellectuals and the Masses: Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia 1880–1939*, London 1992.

Intelektuálové se svým ideovým realismem prohrávali pod tlakem straníků — jednak proto, že se strany zkrátka definitivně prosadily jako výlučné nositelky politické aktivity, jednak proto, že v době oslabení ideových programů se je pokusili pouze modifikovat, ale činili tak nedůsledně, s využitím jen upravovaných tradičních tezí politického nacionalismu, které si politické stranictví samo nárokovalo jako integrální součást své ideologické výbavy; ale rovněž proto, že ani intelektuální realismus v této diskusi o národních zájmech nedokázal otevřít dlouhodobě neřešené či přehlížené otázky.

Pochopitelně v té době nemohl nikdo tušit, že se prostor pro *bílé koně* politiky zanedlouho opět otevře a ještě mnohem šířeji, v době hledání nových, politickou minulostí nezatížených reprezentací pro novou politiku, v době války a krátce po jejím skončení. Tehdy se intelektuální a stranicky nezávislé elity dostaly ke své politické autoritě opět, ale to již jejich reprezentanti zapomněli na svůj někdejší realismus, neboť jestli něco skutečně oživilo a upevnilo idealistické vnímání národní politiky, pak to byla právě první světová válka.

RÉSUMÉ:

This study compares the application of political realism in Central European countries during the latter half of the 19th century. On the one hand this account views the manifestation of this realist thinking as an attempt to modernize party structures, i.e. in practical organizational political efforts, but above all it focuses on the programmes and ideological concepts that were designated realistic. These were presented as correlates or alternatives to the hitherto long-developing liberal-national ideological concepts behind middle-class burgher political trends. In the comparable period during the latter half of the 19th century the independent intellectual and spiritual elites attempted to polemicize within party structures against the increasingly entrenched careerist party elite. Using the four models of Polish, German, Czech and Hungarian political debates we can follow the argument of the “realists” polemicizing against the originally idealistically formulated concepts behind the politics of national blocs and interests. Their endeavours remained unsuccessful, although not always for the same reasons. The failure of these realist attacks in Central European politics at the end of the 19th century can be explained in two ways.

Throughout the 19th century the newly emerging middle class burgher elites in the area under review had created the foundations for party formations which grew up on the ideological basis of liberal-national programmes. What was known as pan-national partisanship involved a deep familiarity with the notion of politics as a space for promoting national interests. The national struggle continued to be upheld as a key idea even when it had in fact exhausted its political potential. All the same an attempt to suppress this approach had proven unsuccessful, even in the case of efforts by Austro-German political modernism to redefine the concept of the nation. Here the creation of the ideal of a supranational Austrian identity proved to be untimely and unrealistic. It was also unsuccessful in the case of Poland. The ultimate objective of national interests, i.e. the restoration of an independent state, was temporarily deferred in favour of practical tasks and objectives of an economic and social nature. However, after the arrival of the newly emerging liberal-national and social-national party groupings this endeavour was entirely suppressed and declared anti-Polish and unrealistic, while the attempt to achieve Czech realism was likewise unsuccessful. In the case of the Czech and Hungarian attempts to establish new guidelines for practical policies with realist objectives one other motif comes into consideration — failure to recognize the incompleteness of the national discussion. This was the case both in Hungarian society, which had long refused to admit

the contradiction between the Hungarian national and state identities, and in the Czech debate. Despite its long-term nature and depth, Czech political nationalism had hitherto always stopped short of the key question regarding its prime interest: the creation of an independent national state.

But there is also a second possible way of interpreting and looking at the failure to establish realist paradigms in the internal politics of the Central European nations before the First World War. This answer is a response to the question of who raised these inspiring topics, and who upheld them in Polish, Czech, Hungarian and German political thought: the intelligentsia. Not just the well-educated in general or the spiritual elites as such, but those elements that had grown up outside and often in direct opposition to the growing party structures and formations, but who had nevertheless attempted to exercise their influence on politics. Towards the end of the 19th century we can observe an attempt made by the dissatisfied and “unrecognized” intellectual elite — who had previously been practically the only ones to maintain their political and ideological inspiration and political thought as such — to re-assert themselves in politics, particularly in the politics that had meanwhile increasingly become a training ground for the party elites. Hence we might view the failure of political realism at the turn of the 19th century as the failure of the attempt to progressively undermine increasingly entrenched party political positions and to reassert the political authority of independent intellectuals.

Doc. Mgr. Vratislav Doubek, Dr., historik a politolog, působí v Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky (vdoubek@post.cz).